

Prof. dr hab. Helena Sęk
Wydział Psychologii i Kognitywistyki
Uniwersytet im. A. Mickiewicza
ul. A. Szamarzewskiego 89/AB
60-568 Poznań

**Ocena dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego
dr Marii Grzegorzewskiej w związku z ubieganiem się o stopień
doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych
w dyscyplinie pedagogika**

Informacje ogólne

Doktor Maria Grzegorzewska ukończyła studia wyższe z psychologii (1991) i pedagogiki (1993) na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Posiada też dyplom Podyplomowego Studium z Zarządzania i Biznesu przy Katedrze Ekonomii Uniwersytetu Jagiellońskiego (1994).

W roku 2002 dr M. Grzegorzewska uzyskała stopień doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie nauk o zarządzaniu na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Promotorem pracy doktorskiej pt. *Stres organizacyjny w zawodzie nauczyciela w warunkach reformy polskiego systemu edukacyjnego* był prof. dr hab. Tadeusz Marek a recenzentami byli: prof. dr hab. Zofia Ratajczak (Uniwersytet Śląski) i prof. dr hab. Stanisław Palka (Uniwersytet Jagielloński).

Habilitantka była zatrudniona w różnych jednostkach naukowych: jako asystent na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, w Instytucie Psychologii Pracy i Zarządzania w Krakowie (1992-1995), w Studium Pedagogicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (2000 - 2002). W latach 2002 – 2005 pracowała jako adiunkt na Wydziale Zarządzania i Komunikacji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Od roku 2005 jest zatrudniona na stanowisku adiunkta w Katedrze Socjologii Ogólnej i Antropologii Społecznej Wydziału Humanistycznego Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie i jest wykładowcą w Studium Pedagogicznym Wydziału Humanistycznego. Wykłada także na Podyplomowych Studiach Przygotowania Pedagogicznego dla Absolwentów Szkół Wyższych na Wydziale Górnictwa i Geoinżynierii AGH w Krakowie. Była też dodatkowo zatrudniona w latach 2003-2010 w Wyższej Szkole Umiejętności im. Stanisława Staszica w Kielcach.

W ramach stypendium doktoranckiego odbyła staże w University College London (UCL), Institute of Education i University of Dublin – Trinity College – Department of Psychology (Irlandia).

Charakterystyka osiągnięcia naukowego

Doktor Maria K. Grzegorzewska wskazała jako osiągnięcie naukowe monografię pt. **„Uwarunkowania poczucia zdrowia, stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli a praktyczne wykorzystywanie teorii zachowania zasobów autorstwa S.E. Hobfolla”** wydaną przez *Impuls* w 2019 roku. Praca ta jest kontynuacją i istotnym rozwinięciem wcześniejszych studiów i publikacji na temat stresu w zawodzie nauczyciela. Tematyka ta jest niezwykle ważna społecznie także ze względu na stałe zmiany w systemie edukacji i wzrastające trudności oraz obciążenia związane z nowym systemem kształcenia, zwłaszcza obecnie w dobie pandemii.

Habilitantka przedstawia w dziewięciu rozdziałach bardzo złożone i zróżnicowane koncepcje w pracy i zawodzie nauczyciela. Dokonam analizy tych rozważań teoretycznych Autorki w perspektywy nauk psychologicznych.

W rozdziale pierwszym dr Grzegorzewska słusznie powraca do sytuacji odkrycia zjawiska stresu przez Hansa Selyego i wczesnej jego koncepcji *General Adaptation Syndrom (GAS)*. Analizy te zyskują też nowe znaczenie, gdy zestawia się mechanizmy stresu z pojęciem zdrowia i salutogenezą A. Antonovskyego, którego prace także powstały w sytuacji odkrycia o czym autor pisze w książce „Rozwikłanie tajemnicy zdrowia” (1987/1995). Dalsze analizy podstawowych teorii stresu są wnikliwe i uzasadnione. Dla badań empirycznych istotną rolę odgrywają też rozważania dotyczące stresu zawodowego, między innymi w ujęciu C.L. Coopera. Opis różnych aspektów i sposobów oraz strategii radzenia sobie ze stresem, ma istotne znaczenie dla wprowadzenia innych teorii, między innymi koncepcji proaktywnego radzenia sobie oraz ujęć w ramach psychologii pozytywnej.

W analizowanej monografii szczególne znaczenie przypisano teorii zachowania zasobów S. E. Hobfolla. Ciekawe, że w punkcie 3.5 omówiono też poczucie koherencji A. Antonovskyego, choć ci Autorzy pozostawali w naukowym sporze. Intuicja Habilitantki jest zgodna z wiedzą tworzoną w ramach teoretycznej analizy poziomu zasobów; poczuciu koherencji przypisano rolę „metazasobu”.

W kolejnych rozdziałach (4,5,6) dr Grzegorzewska opisuje różne aspekty radzenia sobie ze stresem oraz anty- i prozdrowotne konsekwencje stresu. Ważne dla dalszego badania stresu w zawodzie nauczyciela są rozdziały 7,8,9.

Warto podkreślić, że Habilitantka bardzo dobrze przedstawia istotę i znaczenie wsparcia społecznego w sytuacji działania przewlekłego stresu jakim z natury jest stres w zawodzie nauczyciela. Zastanawia, że Autorka szczególne znaczenie przypisała koncepcji wsparcia społecznego Krysa Kaniastyego (Krzysztofa Kaniastego) – byłego studenta UAM, późniejszego badacza klęsk żywiołowych (także w Polsce w 1997r.) i stresu traumatycznego. Autor ten w swoich badaniach wyodrębnił w ogólnej teorii wsparcie materialne, informacyjne i emocjonalne, ale badał też w nawiązaniu do fali klęski powodziowej wsparcie małżeńskie, rodzinne i sąsiedzkie. Tak spostrzegane wsparcie (por. Kaniasty, 2003, s.296-297) Autorka wybrała do badań własnych (por. Grzegorzewska, 2019, s. 383-386). Szkoda, że w Aneksie nie podała źródła tego narzędzia, a w tekście uzasadnienie wyboru właśnie tej metody. Sądzę, że w doświadczeniu stresu zawodowego można było analizować też spostrzeganie wsparcia z innych źródeł.

Kolejny rozdział (5) ma kluczowe znaczenie dla badań konsekwencji przewlekłego stresu zawodowego, jakim jest zjawisko wypalenia zawodowego. Problematyka ta stanowi odrębny i obszerny obszar rozważań teoretycznych i badań w psychologii stresu. Habilitantka słusznie w wielu swoich pracach uwzględnia objawy i mechanizmy wypalenia zawodowego, gdyż ten zespół procesów stanowi o najważniejszej zmiennej zależnej w prowadzonych przez Nią badaniach empirycznych. Ma to też szczególne znaczenie, gdyż w oparciu o aktualną wiedzę można tworzyć dobrze dopasowane do sytuacji strategie zapobiegania temu zjawisku.

Problematyka zdrowia – mimo wielu monografii i artykułów w literaturze psychologicznej - nie została opracowana zgodnie z obszerną współczesną wiedzą. Skutek być może jest taki, że ogólne poczucie zdrowia badano przy pomocy ogólnej dziesięciostopniowej skali z zakotwiczeniami: 0 - czuję się bardzo chory ...10 czuję się bardzo zdrowy. Brak wersji dla kobiet, które były reprezentowane w analizowanych badaniach w 77,29%, co jest zgodne z ogólną tendencją w zawodzie nauczycielskim. Należało więc dostosować nazwy zakotwiczeń skali do płci badanych osób.

Szczególnie ważne i wnikliwie opisane są problemy stresu w zawodzie nauczyciela. Habilitantka analizując współczesne funkcje i zadania w tym zawodzie przedstawiła wszechstronnie czynniki stresujące, skutki stresu i konsekwencje przewlekłego stresu w postaci zespołu wypalenia zawodowego, jako skrajną reakcję na stres. Dokonała też bardzo interesującej analizy zależności między stresem a wypaleniem i kompetencjami zawodowymi nauczyciela. Szczególnie cenna jest analiza konsekwencji stresu w tym zawodzie na poziomie organizacyjnym.

Dobrze opracowana część teoretyczna umożliwiła stworzenie ciekawego modelu stresu doświadczanego w zawodzie nauczycielskim, w którym uwzględniono źródła napięć jako uwarunkowania stresu, cechy indywidualne (głównie cechy pozytywne i różnorodne zasoby), bezpośrednie skutki indywidualne i społeczne doświadczanego stresu i odległe następstwa stresu w zakresie wypalenie zawodowego i poczucia zdrowia. W tworzeniu tego modelu Autorka, podobnie jak w innych swoich pracach, powołuje się na koncepcję stresu zawodowego Coopera. W konstruowaniu empirycznej części pracy uwzględniono zmienne wynikające z poszerzonego modelu co pozwoliło odpowiedzieć na problemy: uwarunkowania stresu, radzenia sobie ze stresem przez nauczycieli ze szczególnym uwzględnieniem teorii zachowania zasobów i koncepcji wypalenia zawodowego. Zestaw narzędzi badawczych został dobrze wybrany i przygotowany przez Habilitantkę; wyjątek stanowią badania poziomu zdrowia o czym napisano powyżej.

Wyniki badań zostały wielostronnie przeanalizowane i udokumentowane statystycznie. Oprócz prostych analiz wykonano analizy czynnikowe, modele regresji i analizy mediacji. Zweryfikowano podstawowe hipotezy o roli napięć i stresu w zawodzie nauczyciela, o znaczeniu zasobów w ujęciu Hobfolla, roli poczucia koherencji, wsparcia społecznego, satysfakcji z pracy i kontaktów społecznych. Określono więc mechanizmy ochraniające i rozwojowe osób badanych i czynniki uszkadzające, zwłaszcza powodujące wypalenie zawodowe.

W oparciu o uzyskane wyniki badań Habilitantka proponuje w zakończeniu działania interwencyjno-prewencyjne w ramach oddziaływań indywidualnych, indywidualno-organizacyjnych i organizacyjnych. Uważam, że wyróżnienie tych form działania w zawodzie nauczyciela i organizacji systemów kształcenia oraz ich wstępne opisanie było możliwe dzięki teorii i złożonym badaniom empirycznym; należy to do najważniejszych osiągnięć naukowo-praktycznych dr Marii Grzegorzewskiej.

Trzeba też podkreślić bogatą i trafnie dobraną literaturę obejmującą ponad 50 stron i niezwykle cenne Aneksy, które były bardzo pomocne w lekturze monografii i przygotowaniu recenzji.

W toku lektury książki „Uwarunkowania poczucia zdrowia, stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli a praktyczne wykorzystywanie teorii zachowania zasobów autorstwa S.E. Hobfolla” pojawiły się także refleksje krytyczne. Dotyczy to zwłaszcza punktu 1.2 w rozdziale pierwszym. Tekst ten jest bardziej „postmodernistyczny” niż psychologiczny i całkowicie niezgodny z wymaganiami „dyscypliny psychologia” w ramach dziedziny nauk

społecznych. Ponieważ jednak postępowanie habilitacyjne dotyczy dyscypliny pedagogika rozpoczęłam poważną analizę tekstu od punktu 1.4.

Ryzykowne jest także powoływanie się w precyzyjnej i dobrze uzasadnionej analizie naukowej na *mindfulness* w ujęciu Kabata-Zina (1994), a następnie promowanie tego bardzo dyskusyjnego podejścia i „Treningu uważności” w pracy z nauczycielami.

Zdarza się też, że Autorka używa niejasnych określeń np. „zastosowano szereg narzędzi metodologicznych” – takie określenie nie jest przyjęte w psychologii, gdyż wiadomo, że trafne i cenne narzędzie badawcze spełnia warunki metodologiczne – psychometryczne.

W kluczowym dla badań schemacie prezentującym „Model stresu doświadczanego, przez nauczyciela” (Schemat 3) **błędnie zaprezentowano zmienne „Poczucia koherencji”**. Ten syndrom i metazasób – to rodzaj ważnej koncepcji, w której kolejność i rozwój składników tej zmiennej mają istotne znaczenie. Tymczasem w modelu napisano: 3. Poczucie koherencji, 3.1. sensowność, 3.2. zaradność, 3.3 zasadność (por. s.219). Uważam to za poważny merytoryczny błąd, gdyż we wszystkich ważnych publikacjach (np. Antonovsky, 2005, Heszen, Sęk, 2007; 2020) przy szczegółowym omawianiu poczucia koherencji znajdziemy **„Poczucie zrozumiałości (*comprehensibility*); Poczucie zaradności – sterowalności (*manageability*), Poczucie sensowności (*meaningfulness*)”**. W literaturze opisano też bardzo dokładnie złożoność poczucia koherencji i zbadano wnikliwie jego znaczenie w radzeniu sobie ze stresem i jego prozdrowotne funkcje – co zresztą także powtórzyło się w badaniach Habilitantki.

Ciekawe, że w tabeli 21 (s. 252/253) znajdujemy poprawne określenia dla poczucia koherencji i co jeszcze ważniejsze, pozytywny wpływ zrozumiałości, zaradności i poczucia sensu na zdrowie badanych i negatywną relacją z wypaleniem zawodowym.

Ocena pozostałego dorobku naukowego

W dorobku tym znajdują się dwie pozycje książkowe. Obie są związane z problematyką stresu z zawodzie nauczyciela. Publikacja z 2006 roku pt. *Stres w zawodzie nauczyciela, specyfika, uwarunkowania i następstwa*” opublikowana przez Wydawnictwo UJ jest tematycznie podobna do powstałej 13 lat później monografii uznanej za podstawowe osiągnięcie naukowe. Książka ta jest ważna zarówno w aspekcie teoretycznym jak i praktycznym.

Stwierdzono między innymi, że stres nauczycieli uwarunkowany jest niewłaściwym

zarządzaniem, fizycznymi warunkami pracy i niejasnością roli. Przykro było stwierdzić, że w modelu własnym Autorki, tak samo błędnie zapisano zmienną poczucie koherencji o czym pisano powyżej (por. s. 5).

W pracy pt. *Psychospołeczne podłoże stresu w zawodzie nauczyciela. Podstawy diagnozy z wykorzystaniem modelu interakcyjno-transakcyjnego*, wydanej przez Wydawnictwo AGH w 2019r. najważniejsze i odmienne od analizowanych już publikacji jest informacja o metodach i technikach badania stresu ze szczególnym uwzględnieniem pracy nad adaptacją kwestionariuszy C.I. Coopera i Ch Travers do warunków polskich.

Artykuły w czasopismach dotyczą zróżnicowanej tematyki, co wynika z zainteresowań i przygotowania Habilitantki zarówno w dziedzinie pedagogiki jak i psychologii. Bardzo trudno ocenić artykuły naukowe, gdyż recenzent ma do dyspozycji kilka zestawów:

Artykuły w czasopismach. Biorąc pod uwagę fakt, że należy oceniać dorobek po uzyskaniu stopnia doktora, publikacji zaliczonych do dorobku powinno być 30, a nie 36. Tematyka tych prac jest różnorodna, związana np. z psychologiczną analizą znaczenia pracy i stylem życia nauczycieli, problemami sukcesu zawodowego, znaczenia humoru w komunikacji między kulturowej itp.

Artykuły w monografii zbiorczej. Jest to bardzo zróżnicowany zbiór składający się z 55 pozycji. Oprócz tematyki stresu i wypalenia zawodowego, Habilitantka rozważa problemy w aspekcie filozoficznym, kulturowym i dotyczącym nauk o kształceniu i wychowaniu. Wśród tych pozycji są też jedno- lub dwustronicowe „publikacje” prezentowane na konferencjach naukowych; prawdopodobnie chodzi tu o zbiory streszczeń tych konferencji. (por. pozycje 26,34,35,37,43,53). Publikacja 34 powtarza się w zestawie Publikacje w języku angielskim - pozycja 6.

Publikacje w języku angielskim znajdują się także w pierwszym zestawie w liczbie 18. Są to teksty, w których Habilitantka podejmuje problemy z zakresu pedagogiki, komunikacji i psychologii stresu oraz wypalenia.

Bardzo ciekawy jest udział dr M. Grzegorzewskiej w redagowaniu wraz z E. Jarmolińskim publikacji zbiorowych na temat procesu twórczego.

Sumaryczne zestawienie wskaźników dotyczących dorobku naukowego:

Impact factor według JCR wynosi 1,950

Liczba cytowań wg bazy WoS wynosi 42 a według Publish or Perish wynosi 56.

Projekty badawcze Habilitantka ma w swoim dorobku naukowym także ważne projekty badawcze na tematy: „Media tradycyjne a Internet – psychologia odbioru”, „Wpływ mediów na psychikę”, „Ocena obciążenia psychicznego w pracy nauczyciela” i „Zarządzanie stresem w zawodzie nauczyciela a wsparcie społeczne”. W związku ze swoją pracą w ramach kształcenia Erasmus prowadzi także międzynarodowej projekty wdrożeniowe.

Organizacja i udział w konferencjach naukowych. Dr M. Grzegorzewska bardzo aktywnie uczestniczy w konferencjach międzynarodowych zwłaszcza na temat stresu i syndromu wydalania zawodowego oraz roli mediów w wychowaniu i edukacji. Dokumentuje także czynne uczestnictwo w konferencjach krajowych. Brała też udział w komitetach organizacyjnych międzynarodowych i krajowych konferencji naukowych.

Odbyła staże naukowe w uniwersytetach zagranicznych (między innymi w Hiszpanii i na Ukrainie) i występowała w roli eksperta. Współpracowała także z profesorami wizytującymi Wydział Humanistyczny AGH m.in. z Islandii i Ukrainy.

Osiągnięcia dydaktyczne. Wydaje się, że w aktywności dydaktycznej szczególną rolę odgrywa prowadzenie zajęć dla studentów z programu Erasmus i aktywny udział w organizacji tego typu kształcenia; prowadziła też zajęcia tematyczne dla studentów programu Erasmuns+. Była promotorką 104 prac licencjackich i 37 prac magisterskich i za tę aktywność otrzymywała nagrody. Prowadziła także projekty badawcze z udziałem studentów AGH. Jest też kierownikiem Kursów Pedagogicznych dla Dorosłych na Studiach Podyplomowych na Wydziale GiG i AGH. Założyła i opiekowała się Kołem Naukowym Studentów Wydziału Humanistycznego UJ w Krakowie w latach 2005-2007.

Doskonalenie kompetencji naukowych i zawodowych

Dr M. Grzegorzewska odbyła szkolenia zawodowe i aktywnie uczestniczy w działalności Stowarzyszenia Trenerów MATRIK. Ma liczne zainteresowania wśród których wydaje się dominować historia sztuki, fotografika i malarstwo.

Podsumowanie i konkluzja

Dr Maria K. Grzegorzewska opracowała i przedstawiła Komisji Habilitacyjnej bardzo obszerne i złożone materiały. Zgodnie z tym można ocenić Jej dorobek naukowy, dydaktyczny i organizacyjny oraz zakres Jej zainteresowań i obszary działania. Zgodnie z moją specjalnością mogłam w sposób szczegółowy ocenić dorobek Habilitantki w zakresie psychologii. Uważam, że monografia „Uwarunkowania poczucia zdrowia, stresu i wypalenia zawodowego nauczycieli a praktyczne wykorzystywanie teorii zachowania zasobów autorstwa S.E. Hobfolla” wydana przez *Impuls* w 2019 roku, jest kontynuacją poprzednich prac na temat szeroko rozumianej problematyki stresu i radzenia sobie. Istotny wkład dr Grzegorzewskiej polega na wnikliwym opracowaniu tematyki stresu w zawodzie nauczyciela. Autorka stworzyła podstawy teoretyczne dla uzasadnionych badań empirycznych złożonych mechanizmów i procesów stresu. Analizowała także uwarunkowania stresu w zawodzie nauczyciela, aktywność radzenia sobie oraz konsekwencje przewlekłego stresu. Wymagało to złożonej analizy czynników tworzących odrębne koncepcje, takie jak poczucie koherencji, teoria zachowania zasobów, wsparcie społeczne i zespół wypalenia zawodowego.

W części teoretycznej monografii występują także niedociągnięcia opisane wyżej. Ich usunięcie lub poprawa podniosłyby walory osiągnięcia naukowego.

Dr Maria K. Grzegorzewska posiada także znaczący dorobek i osiągnięcia w postaci rozmaitych publikacji, projektów badawczych, uczestnictwa w konferencjach naukowych, w działalności dydaktycznej i współpracy naukowej. Jej wiedza i kompetencje są także wykorzystywane w działaniach praktycznych.

Całość tego dorobku uznaję za pozytywny i wartościowy uzasadniający nadanie stopnia doktora habilitowanego.



Poznań, 28 sierpnia 2020 r.

Prof. dr hab. Helena Sęk